

zo concludeert Lechner. Nederlanders blijven zich zien als Nederlander en Europeaan. In het afsluitende hoofdstuk vat Lechner het behandelde nog eens samen en poogt de wijze waarop Nederland heeft gereageerd op globalisering te karakteriseren. Hij duidt dat aan als 'cosmopolitisch nationalisme' en sluit aan bij de metafoer van Huizinga: Nederland als een huis met veel open ramen.

Een boek zoals Lechner heeft geschreven is een waagstuk. Immers het gaat hier om een poging om een veelheid aan heterogeen materiaal in een grote synthetiserende greep te krijgen en daarvan een overtuigend en samenhangend beeld te schetsen. Geen eenvoudige opgave. Voeg daar nog bij dat het beeld bedoeld is voor een Engelstalig publiek, dat – zo mag verondersteld worden – nauwelijks bekend is met de recente Nederlandse politieke geschiedenis. Uitzonderingen binnen die categorie lezers zijn uiteraard de Engels lezende en in het thema geïnteresseerde Nederlanders. Voor hen is echter veel van wat in het boek staat bekend. Bovendien graaft de analyse van het materiaal (het blijft bij beschrijving in termen van globalisering en identiteit) niet diep. De conclusies zijn ook niet opzienbarend. Zij hebben bovendien vrijwel alleen betrekking op de casus en er is geen poging gedaan om op grond daarvan een uitspraak te doen van grotere reikwijdte. Dus of het boek relevant is voor de andere Engelstalige lezers, is ook nog maar de vraag. Verder heb ik me bij het doornemen van de tekst steeds afgevraagd of er wel voldoende toelichting, voldoende context werd gegeven, maar mogelijk onderschat ik de doelgroep die Lechner op het oog heeft. Samenvattend: ik heb bewondering voor de poging van Lechner, maar geslaagd vind ik die niet.

Lammert G. Jansma

Veenwouden

McGuire, Meredith B. (2008), *Lived Religion. Faith and Practice in Everyday Life*, Oxford/New York: Oxford University Press, pp. 290, ISBN 9780195368338, \$19.95.

Wie het geloof en de religieuze praktijk van mensen onderzoekt, wordt al gauw geconfronteerd met een grote variatie aan opvattingen en handelingen. Vaak komen die niet overeen met leer en leven van de religieuze organisaties waartoe dezen zeggen te behoren. Sociologen hebben met surveys veel data verzameld, maar wat zeggen die eigenlijk van het geloof zoals mensen het dagelijks ervaren en (be)leven? McGuire twijfelt sterk aan de waarde daarvan en meent dat sociologen meer oog moeten hebben voor de complexiteit van het geloof, de ervaringen en godsdienstige praktijken van individuen, in plaats van die af te leiden van of slechts te vergelijken met formele ideeënstelsels. Terdege moet ook beseft worden dat die ideeënstelsels geen tijdloze fenomenen zijn; zij hebben zich steeds gewijzigd onder invloed van maatschappelijke omstandigheden en ook de opvattingen over wat wel of niet tot 'religie' gerekend moet worden, zijn voortdurend veranderd.

Om duidelijk te maken dat geloof op individueel niveau een amalgaam is van steeds veranderende, sterk uiteenlopende, veelkleurige, soms vage en contradictoire opvattingen en praktijken, beschrijft McGuire in het eerste hoofdstuk een aantal concrete casussen. Daaruit blijkt dat etiketten, ook als ze door de respondent zelf worden gegeven (bijv. ik ben katholiek) weinig zeggen over de concrete dagelijkse invulling ervan; onder dat etiket verschuilt zich vaak heel iets anders. De praktijk van dag tot dag kent vooral veel routinegedrag en geleefde religie bestaat meer uit handelingen/activiteiten dan ideeën. Het geloof van individuen is ook vaak niet een coherent stelsel, maar een eclectisch bij elkaar geraapt geheel. Deze vorm van samenvoegen is echter niet nieuw. In de Middeleeuwen bijvoorbeeld werden allerlei elementen uit het volksgeloof gecombineerd met het katholieke geloof en was er veel minder scheiding tussen profaan en heilig, tussen religie en magie. De 'Lange' Reformatie heeft die scheidingen verscherpt en theologisch en organisatorisch gefundeerd en daarmee het huidige (wetenschappelijke) denken over religie mede bepaald.

Ook in onze tijd nemen mensen over van volksreligie en officiële religie en maken daar hun eigen geleefd geloof van. Dat wordt door McGuire gedemonstreerd aan de opvattingen en praktijken van Latino's in de V.S. (onder andere wordt gewezen op het gebruik van amuletten, het huisaltaartje, spirituele gezangen naast reguliere). Iets soortgelijks is waar te nemen bij de geloofspraktijk van evangelikalen. Zij kennen voorwerpen goddelijke kracht toe, bijvoorbeeld de bijbel, maar ook aan cadeautjes die men elkaar geeft bij bepaalde gebeurtenissen wordt een diepere zin verleend. Soms worden die dan weer op een bepaalde plaats in de woning bij elkaar gezet, die dan weer wat weg heeft van de huisaltaartjes van de Latino's. Door hen wordt de dagelijkse aanwezigheid van God veel ervaren, tijdens gebed, bijbellezen, gezangen, bewaringen, maar ook bij gewone activiteiten als het afwassen, tuinieren, het wiegen van een baby. Er is veel overeenkomst tussen deze evangelikalen en New Agers, zo stelt MacGuire: creatieve bricolage en improvisatie. Ook ander respondenten, die door McGuire werden geïnterviewd, duiden activiteiten als koken, pottenbakken, en - gezamenlijk - eten, dansen en muziek maken, maar ook bepaalde onderdelen van hun dagelijkse werk als religieus.

De scheiding tussen profaan en heilig die de Lange Reformatie aanbracht, had ook effect op de visie op de mens. Het lichaam werd onderdeel van het profane en werd voor genezing overgelaten aan de natuurwetenschappen, waar vanuit een geest-lichaam dualisme werd geregeneerd. Ziekte was te lokaliseren in het lichaam en te verklaren door lichamelijk disfunctioneren. De volksgeneeskunst heeft wel steeds, als een soort onderstroom, de geestelijke aspecten meegenomen en in onze tijd, vooral in de alternatieve geneeskunde, is weer een sterkere tendens richting holisme te bespeuren. Er is daarbinnen een grote variatie aan technieken, overtuigingen en praktijken waar te nemen en ook hier geldt weer eclecticisme, zo meent MCGuire. In de healing-wereld, is het vrouwelijke element prominent aanwezig, de genderaspecten spelen daar duidelijk een rol. Maar die aspecten doen zich gelden op alle terreinen van de religie, officieel zowel als geleefd. Ge-

leefde religie kan gender-rol bevestigend en gender-hiërarchie versterkend werken, maar ook veranderingen daarin bewerkstelligen. Daarvan geeft McGuire een aantal voorbeelden uit verschillende historische perioden. Uit de vroegere en huidige vormen van het West-Europese Christendom moet worden geconcludeerd dat syncretisme en bricolage eerder de regel vormen en dat het bepaalde machtsgroepen waren die zijn gaan bepalen wat de kern van een bepaald geloof moest zijn. Hoeveel macht deze groepen echter ook hadden en wat zij ook aan dogma's konden voorschrijven, steeds weer werd hun definiëring van de kern en de grenzen van geloof en gemeenschap betwist, want het individu (ongeveer als de ploegende boer): hij bricoleerde voort. Willen we de religie van de mensen bestuderen, dan moeten we de complexe variatie en de vloeibaarheid van de godsdienst als gepraktiseerd in het dagelijkse leven pogen te vatten. Hoe vaag en warrig ook: voor de aanhanger is het juist dat wat er toe doet, zo concludeert MacGuire.

McGuire heeft een uitdagende stelling betrokken. Dat kan verdienen te zijn, om discussie tot stand te brengen. Haar kritiek op de sociologen die vooral op surveys vertrouwen, is wel correct, maar niet nieuw. En ook verder kan ik maar moeilijk met haar redenering meegaan. Dat is niet direct omdat haar historische kennis soms te kort schiet of dat zij met grote stappen door de eeuwen gaat. Het is vooral omdat zij lang niet altijd helder redeneert; te vaak moeten herhalingen van het standpunt als bewijsvoering gelden en in sommige gevallen heeft zij de zaken niet goed doordacht. Wanneer zij bijvoorbeeld de religie in het dagelijkse leven in de Middeleeuwen of in de tijd van de Lange Reformatie behandelt, spreekt zij eigenlijk over de oude tegenstelling tussen religie van het volk en religie van de elite. De Lange Reformatie wordt dan gezien als een beschavingsoffensief dat ook de gewone man bij de les van de elite moest brengen. Maar of hiermee ook de *geleefde religie van individuen* in die perioden wordt aangegeven, is maar zeer de vraag. Voor de huidige geleefde religie kan zij haar respondenten vragen en zo hun perspectief en wijze van bricoleren achterhalen. Een dergelijke mogelijkheid biedt het verleden nauwelijks, en met de tegenstelling volksreligie en religie van de elite kom je niet veel verder dan vast te stellen dat daartussen verschillen bestaan, die vaak ook niet meer dan globaal geduid kunnen worden. Deze methodologische kwestie wordt door haar niet gezien. Overigens waar het gaat om de inhoud van de geleefde religie van individuen anno nu komt zij ook niet veel verder dan er op te wijzen dat het gaat om een menging van *popular religion* en 'standard religion'. Of zij hiermee aan haar oproep om juist de variatie in vormen, opvattingen en gedragen van het bricolerende individu op te sporen, heeft voldaan, betwijfel ik sterk.

Lammert G. Jansma
Veenwouden